

CAN VE TEN KAVRAMLARI BAĞLAMINDA GARİB-NÂMEDE İNSANA BAKIŞ

Ömer ÖZKAN¹

*Eydeyüm kim ten nedür ü cân nedür
Cân-ıla tende çehâr erkân nedür
Âşık Paşa*

ÖZET

Garib-nâme, Türk dilinin önemli bir eseri olmasının yanında, 14. yüzyıl Anadolu'sunun düşünce dünyasını yansıtan değerli bir vesika niteliği taşır. Özellikle bu asır Anadolu'sunda hâkim tasavvuf öğretisinin, eserin ana dokusunu oluşturduğu söylenebilir.

Âşık Paşa'ya göre bütün bilgilerin temeli “kendüyi bilmek”tir ki bir anlamda Garib-nâme'nin her bölümü, bu gerçekliğin açıklaması üzerine bina edilmiştir. Ona göre insan kitabını hakkıyla tanıyan kişi kainat kitabını da bilip kavrayacaktır. Hakikati kavrayan kişi ise insanın aslında tüm âlemin küçük bir kopyası olduğu gerçeğini fark edecektir.

Garib-nâme'de insanı, çok basit bir tasnifle “can” ve “ten” olmak üzere iki ana kısma ayıran Âşık Paşa; bir anlamda, insanın bu iki farklı yönünü bütün eser boyunca somut ve bildik örneklerle izaha girişecektir. “Cân” onun görünmeyen yönüne; “ten” de görünen yönüne karşılık gösterilecek ve küçük kainat olarak vasıflandırılan insandaki bu iki yönde, kainattaki cisimlenmiş varlıkların karşılıkları gösterilecektir.

Çalışmamızda, Garib-nâme'nin yaklaşık her bölümünün her kıssasında karşımıza çıkan bu iki önemli kavramı; Âşık Paşa'nın, en sade insanın dahi kavrayıp anlaması gayretiyle şekillendirdiği, somutlaştırma ve örneklendirme ağırlıklı üslûbu çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, cân, ten, insan, kainat

VIEW TO HUMAN CONCEPTS OF SOUL AND BODY IN GARİB-NÂME

ABSTRACT

Garib-nâme is an important work of Turkish literature and tells us observation of fourteenth century. So it is a valuable document. Especially it reflects thought of Islamic sufism in Anatolia in fourteenth century.

To Aşık Paşa source of all information is self-knowledge. We can easily say that each section of Garib-nâme had been based on explanation of this reality. Aşık Paşa says that person who knows book of human being easily is going to know book of the cosmos.

1 Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, el-mek ozkano@gazi.edu.tr

Asık Pasa divides human being two basic parts as soul and body in Garib-nâme. He tells these two parts of human beings all along the work. According to him, soul is invisible or interior part of human being, but body is physical or visible part of human being. And there is an opposite of everything in cosmos in human being. Because human being is a small cosmos.

In this article, it had been dealt with these two concepts, body and soul in style of explanation that founded sampling and embodying of Aşık Paşa.

Key Words: sufism, soul, body, human being, cosmos

GİRİŞ

Yaygın anlamıyla, canlı varlıkların hayat kudreti olarak bilinen “cân” kavramı tasavvufî literatürde nefis, ruh, ilâhî nefes ve tecelli karşılığında kullanılır. İnsan vücudunu ifade için kullanılan “ten” kavramı ise beden, cisim ve cesed gibi kelimelere karşılık gelir.

Biri diğerinin zıddı olan bu kavramlar, insanın somut ve soyut iki ayrı yönünü ifade eder. İnsanın somut yönüyle ilgili geçmişten günümüze hekimler, estetikçiler, sanatçılar ... sayısız yorumlar yapmışlardır ki bunları maddi temellere dayandırmak ya da tatmin edici izahlar yapmak mümkündür. Soyut tarafına dair olanlarla ilgili bilinenler ya da bilinmeyenler ise her zaman gizemini korumuştur.

Felsefenin de sahasına giren cân ya da ruhun varlığı ve mahiyeti meselesi, kadim zamanlardan beri filozofların üzerinde spekülasyonlar yürüttüğü bir konu olmuştur. Hint kutsal metinleri olan Vedalar ve Upanishadlar, bütün çokluk âleminin ardında değişmez tek bir birlik olduğunu, insan bedenlerinin yok olmaya mahkum olduğunu ve fakat ruhların bu ölümsüz birliğe gittiklerini savunur (Sunar 1975:19-22). Yine, Eski Mısır düşünce dünyasının önemli isimlerinden Hermes, bütün cismanî varlığın ardında, insanı Tanrıya ulaştıran; somut varlık sınırlarını aşan aşkın bir şuardan ve ruhtan söz ederek ruhların aşk ile terbiye edilmesi gerekliliğini söyler (Sunar 1975:48-49, Haçerlioğlu 1970:127). Pisagor, Sokrat ve Eflatun gibi bazı Antik Yunan filozofları da ruhun varlığına ve ölümsüzlüğüne işaret etmişlerdir. Hatta Pisagor, bedeni ruhu hapseden bir kafes olarak değerlendirmiştir. Öyleki ona göre, ruhun asıl gayesi zaten hür yaşamak, yani bedene bağlı olmadan mutlak ruh hâline erişebilmektir (Sunar 1975:59).

Ruh-beden veya cân-ten vurgusu İslam tasavvufunda da önemli yer tutar. Kuşeyrî, ehl-i sünnet âlimlerinin ruh konusunda ihtilaf hâlinde bulduklarını ifadeden sonra ruh konusundaki değişik algılamaları dile getirir. Kimileri ruhu, can ve hayat olarak tanımlarken kimileri de beden kalıbına tevdi edilmiş bir cevher olarak nitelendirmiştir. İnsan ruh ve cesetten meydana gelir ki Tanrı, ruhun mahalli olan beden kalıbında hayat yaratır. İnsan hayatta kaldığı sürece de ruh bedeni terk etmez (Uludağ 1999:182).

İbn Arabî ise, ruh ve bedeni birbirinden farklı cevherler olarak saydıktan sonra üç çeşit ruhtan söz eder. Bunlar: bitkisel, hayvânî ve aklî ruhlardır. Bitkisel ve hayvânî ruhlarda (rûh-ı

nebâtî ve rûh-ı hayvânî) bedenle işlerler ve varlıkları bedene bağlıdır, oysa aklî ruh (rûh-ı insânî) bedenden ve akıldan bağımsızdır. Bedene ilişmeden önce olduğu gibi, ondan ayrı olarak da var olabilir. O, ne bir cisimdir ne de bir araz, emr âlemine ait bir cevherdir (Afîfi 1975:112-114). Hayvânî ve nebâtî ruhla birlikte bir de cansız varlıklarda bulunan ruh (rûh-ı cemâdî) vardır ki bunun varlığı da bir bedene bağlıdır. Bu üç ruh insan bedeniyle birlikte vardır. İnsan ölünce onlar da asıllarına gider, yani ceset çürür, dağılır gider; onlar da cesetle birlikte dağılırlar. Rûh-ı insânî ise bedeninin varlığından bağımsız olarak geldiği yere döner (Gölpınarlı 2000:90-92).

Bütün varlıkların bir canı veya ruhu olduğu fikri büyük Türk sûfisi Mevlânâ'nın şiirlerinde sıklıkla vurguladığı konulardandır. Bir rubaisinde, “Şu yeryüzü, cansız, akli, fikri yok sanmayasın diye tavşan uykusuna yatmış, sessizce uyur gibi görünüyor, halbuki o uyanıktır, canlıdır. O da senin gibi kendi hayatını yaşamakta...” (Can 1991:268) diyen Mevlânâ'ya göre her varlık can taşır. Ve bütün canlar da aslında birdir. Tıpkı badem ağaçları gibi sayıya döküldüğünde yüzlerce çeşittirler, fakat içlerindeki yağ aynıdır (Gölpınarlı 1989:145) Öyleyse bir canı inciten kişi aslında bütün canları incitmiş olacaktır. Nitekim, Mesnevî'de bir yerde “Canı inciten kişinin, bu incitmenin Tanrı'yı incitme olduğundan haberi yoktur.” der (Gölpınarlı 1991:202).

Yunus'un şiirlerinde sıklıkla geçen “cânlar cânı” ifadesiyle işaret olunan da yine tüm cihâna hayat veren yegâne cân, yani “cihânın cânı” olmalıdır.

İkiligi terk itgil birlik makâmın tutgul

Cânlar cânın bulasın iş bu dirlik içinde (Tatçı, 303/3)

Pek çok İslam sûfisini meşgul eden bu husus, Hacı Bektâş Veli'nin Makâlât adlı eserinde de üzerinde uzun uzun durulan konulardandır. “Amma bizüm katımızda can beşdür. Velâkin bu sözü anlamak çok işdür. Ve hem âdem ma'nâsı dahı üçdür. Ve kendüyi bilmek yolu güçdür. Ve kendüyi bilmeyene bu söz hiçdür. Eger bilmek dilersen kitâbda yazdum (Makâlât, s.48).” diyen Hacı Bektâş, insanı kendini tanıyıp bilmeye çağırır. Zira kendini bilen şahıs nihayetinde; tüm varlığın özünü teşkil eden cânın gerçekliğini ve mahiyetini de kavrayacaktır.

Garib-Nâme'de Cân ü Ten

Başta Köprülü olmak üzere, birçok araştırmacı Âşık Paşa'nın şiirlerinde ve Garib-nâme'sinde büyük ölçüde Mevlâna ve Yunus Emre tesirinin hâkim olduğunu söyler². Bu bakımdan, Garib-nâme'de işlenen birçok tasavvufi konunun diğer sûfi şairlerde olduğu gibi klasik anlamda olduğu söylenebilir. Ancak Âşık Paşa'yı diğer sûfi şairlerinden ayıran temel fark, belki de bu kavramları daha somut ve detaylı, ikna edici bir üslupla tasvir etmiş olmasıdır. Zira, Âşık Paşa'nın ağırlıklı olarak didaktik bir karakter gösteren anlatımı, en sade insanın

2 Bu hususta daha detaylı bilgi için Fuad KÖPRÜLÜ'nün MEV İslam Ansiklopedisi'ndeki, Günay KUT'un da TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki “Âşık Paşa” konulu yazılarına bakılabilir.

dahi bu önemli mefhumları kavramasına gayret eder niteliklidir. Bu yüzden eserde, aynı konulara tekrar tekrar değinildiğini görürüz.

Can ve ten, neredeyse her bölümün her kıssasında karşımıza çıkar. Şair, çoğu yerde bu kavramları “cân ü ten” şeklinde bir arada, kimi yerde ise “cânun bünyâdı”, “ten aslı”, “cân gözi”, “ten tağı” ifadeler içerisinde dile getirir.

Garib-nâme'nin ana dokusunu “kendüzin/kendüyi bilmek” esası oluşturur ki bir anlamda bütün eser, bu gerçekliğin açıklaması üzerine bina edilmiştir denilebilir. Zira Âşık Paşa, kendini bilip tanıyan kişinin hakikati de anlayacağı fikrindedir. Çünkü ona göre ilmin aslı insanın kendi içinde gizlidir.

Sen seni bildün-ise bildün Haki

İlmün aslı sendedür cehd it okı (843)

İnsan, kendine doğru sefer ettikçe sayısız konaklar geçecek ve her bir konakta, aslında kendisinin bütün yaratılmışların özü ya da özeti olduğu hakikatini fark edecektir. Kainatta yaratılmış her şeyin insanda mutlaka bir karşılığı vardır.

İşte, insanı tanımayı tüm kainat kitabını tanıyıp bilmek olarak kabul eden Âşık Paşa, eserinde; genel anlamda ten ve candan oluşan insanın iki yönünü somut örneklerle izaha girişecektir.

İnsanı küçük kainat olarak görme fikri, dinî metinlerle desteklenen ve pek çok mutasavvıfta görülen yaygın bir görüştür. Mutasavvıflara göre insan, yaratılmışların en mükemmelidir.

Süfi düşünce sistemi üzerinde derin tesirler bırakmış İbn Arabî de mükemmel insanın bir küçük âlem olarak, kendisinde ayrı ayrı tezahür eden ya da hem rûhânî hem de maddî âlemlerde tezahür edebilen her şeyi ne şekilde birleştirdiğini açıklamak için çaba harcar. Ona göre mükemmel insan hakikatin yani Tanrı ile âlemin küçültülmüş bir suretidir. Onun zâtı, İlahî zâtın bir hâlidir; rûhu, küllî rûhun bir hâlidir; cismi, küllî cismin (el-arş) bir hâlidir; bilgisi, İlahî bilginin bir kopyası ya da yansımasıdır; kalbi, Ka'be'nin gökteki örneğine tekabül eder; rûhî melekeleri, melekeler; belleği, Satürn'e; anlayışı, Jüpiter'e; akli, Güneş'e ... karşılıktır (Afifi 1975:83).

Mutasavvıflardaki bu insan-kainat eşleştirmesinin temelinde ise büyük ölçüde, her şeyin çiftler hâlinde veya zıtlarıyla birlikte yaratılmış olduğu gerçekliği yatar. Bu dünya hayatının karşılığı öteki âlemdir. Âlemin özeti olan insansa bu iki âlemi birleştirmiş bir varlıktır. Onun öteki dünyaya bakan kısmını cân ve bu dünya âlemine bakan kısmını da ten oluşturur.

Cân ü Ten: İki zıt unsur

Âşık Paşa, suretin yani tenin yokluktan gelip yine yokluğa gittiğini, oysa canın Tanrı'nın emrinde bulunduğunu bu yüzden de ölümsüz olduğunu söyler. Yine, insanın kendini asla bir sûret olarak algılamaması gerektiğini, kendini sûret olarak görenlerin veya suretten

öteye geçemeyenlerin kul; sûreti geçip de içindeki canı görenlerinse sultân olacağını söyler. Özünün candan ibaret olduğunu anlayanlar yedi kat göğü de yıldızlarla birlikte kendine köle yaparlar. Sûrette kalanlarsa yıldızların mahkûmu olur, onların tesiri altında kalır. Tüm vücut hizmetçi, yıldızlarsa kendine hizmet edilen konumunda olurlar.

*Pes hakikat cân bilenler kendüzün
Kul idindi yidi kat gök yıldızım (4551)*

Can ve ten, insanda daima mücadele hâlinindedir. Biri diğerini etki altına almaya çalışıp durur. Ancak esas olan, cana uyup teni terk etmektir. Tenin aslı toprak, cânın aslı ise Hak'tır, çünkü ondan gelmiştir. Bu yüzden kim tene uyarsa toprak olup yok olur. Oysa cana uyanlar bâki kalırlar.

*Cân dileğin terk idüp uyma tene
Ten dileğin terk idüp uyul cana (686)*

*Kim bu cismün aslı toprak-durur
Liki cânun bünyâdı Hak'dan durur (687)*

*Kim tene uyar-ısa toprak ola
Kim cânâ uyar-ısa bâki kala (688)*

Tenin bütün alış verişi nefis ileidir. Nefs ise asi olmayı iş edinmiştir. Gün gelir canı da Tanrı'ya asi eder. Can ise aşk ile alıp verir. Bu yüzden yüzü daima maşuka dönüktür.

İnsanı, çok basit bir tasnifle can ve ten olarak iki kısma ayıran Âşık Paşa bu iki zıtlık arasındaki temel ayrımları değişik örneklerle sıralamaya devam eder. Bir nasihat-nâme üslubu içinde gelişen bu anlatımda aynı kavramların, günlük hayatta her an karşılaştığımız ve bildiğimiz daha değişik benzetmelerle örneklendirildiğini görmekteyiz. Garib-nâme'de geçen bu örneklerden bir kısmı aşağıdaki gibidir:

<u>Ten</u>	<u>Can</u>
yeryüzü	gökyüzü
dağ	bağ
gümüş	altın
kul	sultan
zahir mülk	batın mülk
yıkanır	yanar
harf	mana
uzuv	kan
cehennem	cennet
fısk u fücûr	hûr u kusûr
ölümlü	ölümsüz
ma'siyet	ma'rifet

Âşık Paşa, eserinin iki önemli kavramı olan can ve teni, bu denli geniş ve somut örneklerle tasvir etmeye çalışmakla, bir anlamda okuyucusunu bu kavramların detaylarına götürmeye ve daha başka gerçeklikleri tanımaya hazırlar. Nitekim bu iki kavramı daha da açarak, *insan-kainat* eşleştirmesini ayrıntılı şekilde ele aldığını görürüz.

Vücut: Bir Ulu Şehir

Âşık Paşa, insan vücudunun esasının anâsır-ı erba'a diye bilinen dört unsurdan müteşekkil olduğunu söyler. Tanrı ateşi, suyu ve toprağı suya katarak bedeni inşa etmiş ve kendi emrinden olan cânı bu bedene katarak ona hayat vermiştir. Akıl ve nefsi ise bu cânı yoldaş eylemiştir. Bu unsurlardan hangisi ortadan kalkacak olsa beden yıkılıp yok olur. Beden öldüğünde ise tüm unsurlar asıllarına dönerler. Su suya karışır, toprak toprağa, yel yele ve ateş de ateşe. Akıl ve cân ise asıl dergâhlarına ulaşırlar. Nefis de *küllü nefsin zâikatü'l-mevt* emri gereği ölür.

Odı suyu toprağı katdı yile

Dördü bir yirde bu cism oldı bile (2251)

Âşık Paşa, insanın varlık âlemine çıkıp bir ömür sonunda yeniden yokluk âlemine gidişini tahkiyeli bir üslûpla anlatır. Vücûdu ulu bir şehre benzeten şair, cânı bu şehirde taht kurmuş sultan gibi düşünür. Vücudun esasını oluşturan anasır-ı erba'a ise bu sultanın, hâlleri birbirini tutmayan dört arkadaşıdır. Bunlar devamlı birlikte yer içer, eğlenirlermiş. Ancak cân yerinde olduğu hâlde diğerleri ona hizmet edip dururlarmış. Hayatın tadını böyle çıkarırlarmış. Bir de akıl varmış ki onlara vezirlik yapıp iş görmelerine yardımcı olurmuş. Nefis ise onlara şarap dağıtırmış. İşte bunlar kırk yılı uyum içerisinde eğlenerek geçirirler, fakat kırkı geçince her biri hayata doyup aslını özlemeye başlarmış. İlk lüzumsuzluğu toprak çıkarır, aslı ağır olduğundan hep geri kalmış. İş yapmak istemez, bir an bile zahmet çekmeye gelememiş. Öyle olunca meclisin tadı kaçar, akıl onu yola getirmek için ilaç olarak şerbet içirir ve bu isteksizliğine çare ararmış. Böylelikle bir süre de olsa yola gelirmiş. Bu defa da yel kendinden geçer, aslı rüzgâr olduğundan ona kavuşup karışmak ister ve vücut evini yıkmak istermiş. Bedenin öksürüşü ve aksırışı da yelden olurmuş. Akıl, yele de ilaç verir ve onu da bir süreliğine yola getirirmiş. Yel düzeler, ancak bu defa ateş fitne çıkarır ve vücut şehrini bazen yakar bazen sıkır, bazen dimağı kuruturmuş. Bazen kızamık eyleyip içini yakar, bazen de sarılık hastalığı rengini değiştirmiş. Ateş gidince bu kez yine meclisin düzeni bozulur akıl araya girerek yine şuruplar verir ve ateşi sakinleştirirmiş. Ateş yola geldiğinde de bu kez su yol yapıp sızmaya çalışır ve bazen gözden bazen burundan bazen ter olarak vücuttan ayrılıp suya gitmek istermiş. Su gidince hayat denilen şey kalmayıp dirlik bozulacağından akıl ona da ilaçla çare bulurmuş. Ama en son huzursuzluğu sultan yani can çıkarır ve artık gitmek istermiş. Ve insan artık buna bir ilaç bulamazmış. Aklın tedbir kılamayacağı tek şey cân imiş. Vücut şehrine emirle gelen cân oradan da buyrukla gider ve sultan meclisi dağıtınca da ateş ateşe, su suya ve yel de yele gidince toprak da toprak ile kalmış. Yani bir müddet sonra her şey aslına dönermiş. (2410-2466)

Çünki şâh bezmin götürdi kul n'ide

Her birisi kendü aslına gide (2464)

Âşık Paşa'ya göre Tanrı, dünyada dört asıl unsur yaratmıştır ki bunlar; bitki, hayvan, insan ve melek'tir. Garib-nâme'nin pek çok yerinde insanı, kâinatın bir özeti kabul eden, onu zaman zaman da bir şehre benzeten şaire göre varlık âlemindeki maddî manevî her şeyin insanda bir karşılığı vardır. Bu dört asıldan bitki, insanın cismine; hayvan, nefesine; insan, cânına ve melek de aklına tekabül eder. Ancak bu unsurlardan birisinin diğerlerine galebe çalma ihtimali her zaman vardır ve şâirin deyimiyile hangisinin cevheri gâlib gelirse vücut şehrinin hâkimi de o olur.

*Kankısının cevheri galib-durur
Kim seni kendüzine alup-durur (2144)*

Vücut şehrinin kapıları olduğunu söyleyen şair, bu kapılardan iyi, kötü; değerli, değersiz; üstün ve üstün olmayan kervanların gelip geçtiğini ve yine iyi-kötü her ne varsa buralardan geçerek akla arz olduğunu söyler. Aklın bütün kapılarda hükmü vardır. Bu kapılardan gelenler vücut şehrinin hem yaparlar hem yıkarlar.

Âşık Paşa'ya göre vücut şehri de halkla doludur. Kimi gider, kimi gelir, kimi kazanır, kimi mal mülk biriktirir, kimi avcıdır, kimi bir yere gitmeyip evinde oturur, kimi padişahın yardımcısı, kimi hizmetçidir ...

İşin esası ise, vücut şehrinde olduğu söylenen bütün bu unsurları kişinin kendinde bulmaya çalışmasıdır.

*Kimi sultân nâyibdür kimi kul
İşde imdi bunları sen sende bul (6937)*

Yeryüzü Ten, Gökyüzü Cân

Âşık Paşa, her şeyi zıtlar ve çiftler hâlinde yaratan Tanrı'nın evvelâ âlem-i kübrâ (büyük âlem)'yi yarattığını, daha sonra da onun bir "nüshası", kopyası ya da aksi diyebileceğimiz âlem-i sugrâ (küçük âlem) olarak da insanı yarattığını söyler. Öyleyse yerde ve gökte her ne varsa mutlaka insanda bir karşılığı olmalıdır (2636-2680).

*Âlem içre ne ki varsa nakş u bahş
Kamusu bu âdemide oldı nakş (2638)*

*Yirde gökde ne ki varsa sende var
Sen sana gel bir sana gel sen i yâr (4572)*

Garib-nâme'nin ana eksenini oluşturan bu fikir, hiçbir yerde aykırılık veya ikilik gibi algılanmamış; bilakis insan, ten ve candan oluşan varlığıyla, tüm zıtlıkları ve çiftleri bir eden üstün varlık olarak takdim edilmiştir.

İnsanın teni yeryüzüne, canı ise gökyüzüne karşılık gösterilmiş; Tanrı'nın, yedi kat gökyüzünü insanın canında, yedi kat yeryüzünü ise teninde gizlediği söylenmiştir.

*Eyle olsa yir tendür gök cân
Bu söze ister-isen eydem nişân (707)*

*Yidi kat gök cân içinde gizlüdür
Yidi kat yir ten içinde yazludur (708)*

Âşık Paşa, yedilileri anlattığı bölümde, insandaki yedi kat yeryüzünü şöyle izah eder: Cismin ilk katı iliktir ki onun yeri içeriden de içeridedir. Onda saklanan cismanî kuvvet sanki maden ocağında saklanan cevhere benzer. İkinci kat, iliği de içine alan kemiktir. Kemik var oldukça ilik de var olacaktır. Üçüncü kat, kemik üstünde inceden inceye çekilmiş, hesaplanarak döşenmiş sinir tabakasıdır. Kemikleri birbirine bağlayan budur. Dördüncü kat, yine ölçülerek; kanın içinden akması için yaratılmış damardır. Damar, ark gibidir; kan da onun içinde akan ırmak gibidir. Beşinci kat, gece gündüz durmadan akan kandır. Vücudun hareketi ve canlılığı kan ile, o gidince artık hayat diye bir şey kalmaz. Altıncı kat, kanın üstündeki ettir. Et olmazsa suret meydana gelemez, vücudun kıymeti bir anlamda et ile, yedinci ve son kat ise etin üzerindeki, vücudun her tarafını çevreleyen deridir. İşte vücut, deri ile birlikte yedi kat olur. Zengin, fakir; hürmet edilen ya da edilmeyen ne kadar insan varsa bu hepsinde aynıdır (4950-4963).

*Bes bu yirde gökde ne kim var ayân
Kodı sende kamusından bir nişân (5697)*

Tanrı'nın yerde ve gökte var olan her şeyin bir nişanını insanda var ettiğini söyleyen Âşık Paşa, yeryüzünün şeytanlarla, göklerin de meleklerle dolu olduğunu dile getirir. Vücutta kötü işler, canda ise güzel istekler bulunmaktadır.

*Yir tolu divler-durur gökler melek
Tende yavuz fi'l ü canda hoş dilek (5699)*

Gece yeryüzünün, gündüz de gökyüzünün gölgesidir. Bu, vücut da gaflet uykusunun; canda da aklın bulunması gibidir. Yeryüzü katı ve yoğundur, nitekim beden de öyledir. Gökyüzü tıpkı canda olduğu gibi şeffaf ve berraktır. Yer içinde Cehennem, gökyüzünde Cennet vardır. (5699-5705)

*Her nenün kim gök içinde aslı var
Hiç gümansız yir yüzünde misli var (5743)*

Cennet ve ilgili unsurların göklerde, cehennem ve ona ait olanların da yerin dibinde olduğuna inanılmıştır³. Bu yüzden cân, iyi olanların; ten ise kötü olanların karşılığıdır.

3 Her şeyin çiftler hâlinde yaratılmış olduğuna inanan Âşık Paşa kimi beyitlerde Cennetin göklerde olduğunu söyler. Şu beyitlerde de Kudüs'teki Kubbetü's-Sahrâ'nın, Cennetin yeryüzündeki aksi gibi değerlendirildiğini görmekteyiz.

*Bes bihiştün bunda aksi ne-durur
Kuds içinde Kubbetü's-sahrâ-durur (5744)
Eyle sankim uçmagun aksidir ol
Kim anun içinden agdı göge yol (5745)
Her nenün kim gök içinde aslı var
Hiç gümansız yir yüzünde misli var (5743)*

*Câdadur uçmağ u hem hûr u kusûr
Tendedür tamu vü hem fisk u fücûr (709)*

İyilik ve kötülük insanda var olan iki mülktür. Âşkın işi, cân mülküne teveccüh etmektir.

Her Sureti Ayakta Tutan Bir Can Vardır

Çalışmanın başında da değinildiği gibi, sûfiler, her varlığın bir canı olduğunu düşünürler. Âşık Paşa, bu görüşü somut ve basit şekilde şöyle izah eder:

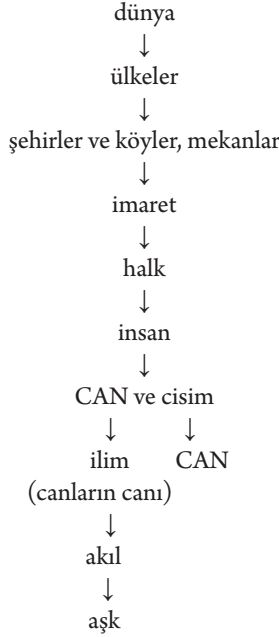
Her sureti ayakta tutan bir cân vardır. Şehirler ve köyler dünyayı ayakta ve diri tutarlar. Ne zaman ki bunlar harap olurlar, hiç şüphe yok ki bunların yer aldığı mekânlar da harap olmaya yüz tutar. Nerede ki imaret olmaz orada hiç kimse eğleşip rahat edemez. İşte kendileri cansız olsalar da bir anlamda dünyanın cânı bu yapılarıdır. Ancak bu yapıların da bir canı olmalıdır ki bu da insanoğlunun bizatihi kendisidir. Bir yapıda insan eli olmazsa orada rahat aramak beyhüdedir. Ülkeleri ayakta tutan halktır, hem düzen hem de devlet onlarla ayakta durup devam eder. Halk gidince mülkler de yıkılıp örene döner. Tüm halkların en üstünü ise elbette insanoğludur. İnsan da cân ve cisim sahibidir, ancak bâkî olan yani cismini devam ettiren candır. Can gidince vücut ölür, her bir iş ortada kalır. Vücudun tazeliği ve hareketi can iledir. Göz, kulak can sayesinde görüp işitir, el ayak da onun sayesinde iş görür. Canı ayakta tutan ise ilimdir, daha açık söylemek gerekirse, canların canıdır. İlim ise akılla mümkündür. Akılsız kişinin ilmi ölüdür, onun işinden fayda gelmez. Akıllı canlı tutan bir şey vardır ki o da aşktır. Aşksız aklın ölü olduğu da apaçık ortadadır. Öyleyse aşka yoldaşlık etmeyen akla hikmet ve sırlar dost olmaz. Hangi akıl Hakk'a hayrân değilse bil ki Tanrı aşkı ona cân olmamıştır (4750-4805).

*Kamuğa ışk cân-durur Hak ışka cân
Bî-nişândan içeri ol bî-nişân (4817)*

Aklın canı ise aşktır. Aşk, akla dirilik verir. Aşkın hayatı ise tamamen Hakk'tan ibaret olmaktır. Aşkın dili Hakk'ın sözünü söyler, eli de daima onun işini işler. Öyleyse kim aşkın gözünde bakarsa aslında Hakk'ın gözünden bakmaktadır, bu yüzden o hem yapmakta hem de yıkmaktadır. Aşkı diri tutan Hakk olduğundan, âşıklar hiçbir zaman vefasız olmazlar ve sevgili için her şeylerini verirler (4819).

*Işk gözinden Hak gözidir kim bakar
Anun-ıçun hem yapar u hem yıkar (4812)*

Âşık Paşa, canın varlık âlemi için gerekliliğini bir mantık silsilesi içerisinde somuttan soyuta giden bir anlatımla ortaya koyar. Bu anlatıma göre her unsur, kendisine cân olacak bir üst unsurun varlığına muhtaçtır.

“Aşk, canın mayası, cevheri, özüdür.” (Rubai 344, Şefik Can) diyen Mevlâna veya “Ol canda ki ışık ola anda gussa olmaya” (Yunus Emre Divanı 280/3) diyen Yunus Emre gibi Âşık Paşa da canın, Tanrı aşkına muhtaç olduğunu söyler.

Cân, aşka muhtaçtır

Aşk, Garib-nâme’de en çok vurgulanan unsurların başında gelir. Bütün varlıkların özündeki cevher candır. Her şeyi ayakta tutan bir can vardır. Canı ayakta tutan ise aşktır. “Işk-ıla diri olan hiç ölmeye” diyen Âşık Paşa’ya göre can balıktır, aşk ise bir ulu deniz.

*Cân balıkdur ışk-durur bahri ayân
Gönül içre bunların hükmi revân (779)*

Tanrı emriyle gelip ten kafesine yerleşen can, gün gelir tekrar asıl vatanına döner. Ancak bu dönüş zorluklarla dolu uzun bir yoldur. Bu yüzden, kılavuz şarttır. Âşık Paşa, kılavuzla yola çıkan kişilerin diledikleri yere varacaklarını, kılavuzsuz olanlarınsa yolda azıp kalacaklarını söyler. Garib-nâme’de birinci bölümün yedinci kıssası bu hususa ayrılmıştır. Şair burada menzillerine erişmek isteyen otuz kazın hikâyesini, bir kılavuz önderliğinde ve birlik hâlindeki seyirlerini anlatarak kılavuzun zaruretini somutlaştırmış olur. Çünkü Türkistan’ın dumanlı dağlarındaki yaylaklarından kalkan yüzlerce kazın, kendi başlarına nizam içerisinde uçup seyran ve teferrüc kılmaları mümkün değildir.

*Uşbu devlet ne sebebdendür kaza
Şol sebebden kim uyar kılavuza (483)*

Kazların mutluluğa erişmesini kılavuza uymalarına bağlayan Âşık Paşa sözü, her kişinin bir er kişiyi kılavuz edinmesine getirir ve ulular eteğini tutmanın zaruretinden söz eder. Ona göre, bu kılavuzlar sayesinde aşkla tanışacak olanlar ancak menzile ulaşacaklardır. Çünkü canları “görklü yüz”e götürecek yegane kılavuz aşktır.

*Yine aşkdur cânların kulavuzı
Alur ilter gösterür görklü yüzi (715)*

Sonuç

İnsanı bir kitap olarak gören Âşık Paşa'nın, Garib-nâme'nin tamamında bu fikri açık şerh etme gayreti içerisinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ona göre insan küçük bir kainat kitabıdır. Büyük kainatın tüm görünen ve görünmeyenleri o kitapta gizlidir. Kimi canda kimi tende yer etmiştir.

*Pes bu cihânda ne ki varsa sende var
Kimisi cânda kimi bu tende var (8475)*

*Pes kitâbdur sûreti her kişinin
İlmi anda yazlıdur her işinin (9469)*

İnsanın her bir azası bu kitabın “bâb”larını oluşturur. Kulak, göz, burun, ağız, el, ayak; ilim, akıl ... vs. bölümlerden oluşan bu kitabı hakkıyla okuyup anlamak insana ibret olarak yetecektir. Bütün kozmik nizamın ve varlığın yegane kaynağı olarak algılanan aşk ise bu kitabın onuncu ve sonuncu “bâb”ı olarak takdim edilecektir. Öyleki her şeyi ayakta tutan cân bile aşkın mihrabına secde kılmıştır. Çünkü şaire göre aşk öyle bir “bâb”dır ki cümle varlık burada mat olmuştur (9320-9475).

KAYNAKÇA

Abu'l-Alâ Afifî (1975), Muhyiddin-i Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, (Çev. Mehmet Dağ), Ankara.

Âşık Paşa (2000), Garib-nâme I/1, I/2, II/1, II/2, (hzl. Kemal Yavuz), Ankara.

Can, Şefik (1991), Mevlânâ'nın Rubâileri, Ankara.

Ferit Kam (1994), Vahdet-i Vücûd, (hzl. Ethem Cebecioğlu), Ankara.

Gölpınarlı, Abdülbaki (2000), Tasavvuf, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1989), Divan-ı Kebirden Seçmeler, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1991), Mesnevi I, İstanbul.

Hacı Bektâş Veli, Makâlât, Konya B.Yz. Eserler, N.71

Hançerlioğlu, Orhan (1970), Felsefe Sözlüğü, İstanbul.

Kaplan, Mehmet (1995), “Âşık Paşa ve Birlik Fikri”, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul.

Köprülü, Fuad (Tarihsiz), “Âşık Paşa”, MEV İslam Ansiklopedisi, C.I, s.701-706, İstanbul.

Kut, Günay (1991), “Âşık Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.I, s.1-3, İstanbul.

Peyami Safa (1961), Mistisizm, İstanbul.

Soysal, Orhan (2002), Eski Türk Edebiyatı Metinleri, İstanbul.

Sunar, Cavit (1975), Tasavvuf Tarihi, Ankara.

Sunar, Cavit (1974), Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Ankara.

Uludağ, Süleyman (1996), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul.

Uludağ, Süleyman (1999), Kuşeyri Risalesi, İstanbul.

Derlemeler

Compilations

Bektaşî Figürleri